

**Agumagu Ọnụ Ọdịnaala DịKa Akọrọngwa Iduuazị: Ileba
Anyị N'agumagu Ndị A Họrọ**

Ifeka, O. R. PhD

Department of Igbo Language

Chukwuemeka Odumegwu Ojukwu University, Igbariam
Campus

Ụmịedemede

Tupu ọbịbịa ndị Bekee, ndị Igbo nwere agumagu dara ụda ha na-agurụ onwe ha, nwee oge ha ji agụ nke ọbụla n'ime ha. Ihe ndị Bekee mere bụ iwebatara ndị Igbo usoro ọgụgụ na odide, nke nyeere ha aka imalite agumagu ederede. N'ezie, ọ bụ n'agumagu ọnụ ọdịnaala ka ndị odeiduuazị siri kpuru ike wee detuo iduuazị n'oge a. N'edemede a, a ga-ewere agumagu ọnụ ọdịnaala dịka ihe gunyere akụkọ ifo, akụkọ okike, akụkọ ndịichie, abụ ọdịnaala, mbe na egwu. Ihe ndị ọzọ so n'agumagu ọnụ ọdịnaala bụ akpaalaokwu, ụkabụilu, ilu, agwugwa, asiniilu, soromchia. A ga-atụle ihe ọtụtụ ndị ọkammụta kwuru banyere isiokwu a ma nwalee ha n'otu n'otu. A ga-ahọrọ agumagu ederede ụfọdụ dị na mgbe ochie were mere ntuzi aka n'ụdị ọbụla iji ziputa na agumagu ọnụ ọdịnaala bụ akọrọngwa agumagu ugbua maọbụ iduuazị. Edemede a ga-abara ndị nkuzi na ụmụakwukwọ nọ na ngalaba amụmamụ asụsụ na omenala Igbo uru. A na-atụ alo kandị odee agumagu Igbo na-agbadokwasị ụkwụ n'agumagu ọnụ ọdịnaala were ede iduuazị n'ozuzu oke iji chekwaa ọdịnaala Igbo ka o wee site n'aka fere n'aka wee na-agbasa.

Mmalite

Agumagu bụ otu ngalaba omumu Igbo nke ọtụtụ ndị mmadụ na-agba mbọ itinye aka nka ha n'ide na ibiputa akwukwọ. ọtụtụ ndị odee na-akurū agumagu ọnụ ọdịnaala tinye n'agumagu ekereuche ha na-edede n'ụdị akụkọ arọrọarọ, ejije na

abụ. N'edemede a, anyị ga-ewere *Elelịa na Ihe O Mere na Ala Bingo* ndị D. N. Achara dere mere omụmaatụ n'igosiputa ụzọ dị iche iche agumagu ọnyị ọdịnaala siri nye aka n'imalite iduuazi. A hooro akwukwo ndi a maka omummaatụ n'ihl na a choba ndi odee Igbo ọrụ ha kacha hiwe isi n'agumagu ọdinaala, D. N. Achara ga-abu onye nke mbu. *Omenuko* dika akwukwo agumagu mbu Igbo tuuru ugo na mbiputa mana Pita Nwana gbakwasiri ukwu n'akomndu Igwegbe Odum were ziputa akwukwo ya , D. N. Achara kuru ihe kpomkwem n'akuko ifo were dee nke ya.

Kedu ka agumagu onyi odinaala siri buru ide ji ndi odee iduuazi?

otutu ndi okammuta ekwuola uzo di iche iche agumagu onyi odinaala siri nyere ndi odee iduuazi aka n'oge a. Nwadike (1981) na-asl na agumagu odinaala bu mgbakwasa ukwu nke agumagu ugbua. o gara n'ihu na-akowa na agumagu odinaala dika ogwe osisi, ebe agumagu ugbua bu alaka ya. N'otu aka ahụ, o kowara na otutu ndi odee anaghi enwe ike ede ihe ha choro ide ma e wezuga agumagu odinaala na-agbazinye ha ihe ha na-edede.

Finnegan (1970) tulekoritara agumagu odinaala na nke ugbua wee na-ekwu na uru agumagu odinaala bara enweghi nkowa. o kowara n'aka ọrụ ya di nnukwu mkpa n'iji ikpokolata okwu niile odee ji ede abu n'ihl na o bu etu e si buo abu ka onye odee si edeputa ya na nkebiabu na nkebiabu. Maduka (1980) na-edede na agumagu ugbua gbagidere ukwu n'agumagu odinaala. o gara n'ihu na-akowa na agumagu odinaala na-eweputakari akparamagwa onye mee ihe oma, o nara ugwo ihe oma ma onye mee ihe ojoo, o nara ugwo ihe ojoo. Otu aka ahukwa ka udi akparamaga ndi ahụ na-aputakwa ihe n'agumagu ederede ugbua. ogbalu (1981) na-akowa na"tupu ndi ochia abia na a na-enyi umuaka mmuta n'ala Igbo site n'ikoro ha akuko ifo. A na-akuziri ha ọrụ diiri ha dika irubere nne na nna na ndi okenye isi. o bu site n'udi akuko ndi a ka

ufọdụ ndị odee si mụta ufọdụ akụkọ wee detuo ha n'ime akwụkwọ dika akwụkwọ agumagu”.

Dika ndị a niile siri kowaa, ọtụtụ ihe ha kwuru maọbụ na-ekwu gbadoro ụkwụ n'isiokwu ndị a: na agumagu ọdinaala

- dī mkpa na ndụ ndi Igbo, ọkachasi na ndụ ndi odee ugbua,
- dī mkpa n'ebe agumagu ugbua dī tumadi n'abụ n'ihi na ọ bụ ihe a gurū n'ọnu ka a na-edede n'akukọ,
- bụ ide ji agumagu Igbo niile n'ihi na ọtụtụ agumagu Igbo bụ site n'agumagu ọdinaala ka e si wee dee ha,
- ka e si akuziri ụmụaka ọrụ dijiri ha dika irube isi nye nne na nna ha na ndi okenye.

Dika anyi choputara na e ji akukọ ọdinaala akowaputa ihe dī n'ime akwụkwọ agumagu nke na-enye aka eweputa ihe mmuta sitere n'ime agumagu ahụ. Ihe kpatara e ji akpọ ha agumagu ọnu ọdinaala maobu agumagu ọdinaala bụ maka e deghi ha ede oge ndi gboo ahụ cheputara ha n'ala anyi. N'oge ugbua, a na-edeputazi agumagu ọdinaala ndi mbu edeputa. omumaatu *Mbediogu* nke F. C. Ogbalu dere.

Nnabata akukọ ifo n'edemede agumagu Iduuazi

Akukọ ifo bụ akukọ gbasara ihe mere n'ala ndi mmadu, n'ala umu mmuo, n'ala anumanu nakwa n'ala dī n'agbata mmadu, mmuo na anumanu. ọ bụ akukọ ndi gboo cheputara wee na-akuziri umu ha ihe. ọ bụ ọdinaala nke bụ nwa tote o tokwuru ma burukwa enyo ndi Igbo ji egosi umu umu ha ntola gbasara ndu ha. O nweghi onye a ga-asī cheputara ya n'ihi na e debughi ya n'akwukwo mgbe e cheputara ya. ọ na-eziputa ndu umu anumanu, umu mmadu, ihe ndi na-adighi ndu na ndi mmuo.

ọ bụ n'akukọ ifo ndi a ndi o nweghi onye cheputara ha maobu kpokobara ha ka ndi odee ugbua na-agbado ụkwu wee na-edede agumagu ha. Akukọ ifo niile a maara maobu a nuruha bụ agumagu ọnu ọdinaala. Akukọ ndi e dere n'akwukwo dika na

Mbediogu nke F. C. Ogbalu dere, *okamgba* nke J. O. Iroaganachi dere, *Nza na Obu* nke F. C. Ogbalu dere na ndi ozo bucha akuko ifo. omumaatu, na *Nza na Obu* a koru otu akuko ihe kpata na umunwaanyi anaghi agbazi afuonu. A si na otu nwaanyi aha ya bu Nkemdiche zuru ola otu eze n'obodo ahụ zoo ya n'afuonu ya. E mesia choputa na ola eze di n'afuonu nwaanyi ahụ, eze wee ma iwu ka a kpuchapusia umunwaanyi niile afuonu ha were nsi egbe tee n'agba ha ka o ghara iputekwa ozo. Kamgbe ahụ, umunwaanyi anaghi agbazi afuonu. udi akuko a bu agumagu onu odinaala e deturu n'akwukwo.

N'oge gboo, onye na-ako akuko na-eji onu ako ma werekwa imeghari ahụ nke a na-eji aka, ukwu, iku anya, egbugbereonu, ntughari olu, ile anya, iweli olu elu, iweda olu ala, isi, afu na akuku ahụ ndi ozo wee na-eziputa. Ma ndi oka n'edemede iduuzi ji asusu eziputa ihe ufodu na-abukari site n'ikwunwe ihe e kwubugoro otutu mgbe dika o buru na a choru eziputa ebe di anya, a na-asị o wee jekata jekata, o wee gaa mmiri naasa na agunaasa. o buru ihe mere mgbe di anya a na-asị mgbe elu bu ala osa, mgbe akwu na-acha n'odu igu. Asusu ndi a ka e ji eziputa akuko ifo n'iduuzi.

Igoziputa uzọ Agumagu onu odinaala Siri Nyere D. N. Achara Aka n'Ideputa Ala Bingo na Elelia na Ihe O Mere
Anyi ga-atule akwukwo abuo ndi a site n'ileba anya n'ihe ndi a:

- Ndinaya
- Setin
- Isiokwu
- Agwa
- Nkaasusu
- Mmuta

Ndinaya

N'*AlaBingo*, e kere ihe mere n'ime ya uzọ abuo; ihe ndi mere n'ala mmadu na ihe ndi mere n'eluigwe. Eze ha na-ebi n'ala mmadu na-ebikwa n'eluigwe n'otu aka ahụ. o na-abu

o bie n'ala mmadu n'oge okochi, n'udummiri o rigoro n'eluigwe biri. N'otu oge ka eze ahụ (Eze ogara ọlụ n'afọ lota n'afọ) hụrụ nzoụkwu mmadu n'akuku osimiri Bingo. o malitere chọwa onye nwe nzoụkwu ahụ n'ihị na o gbara ya gharị. o bu site n'aka otu ohu ya o chupuru n'ihị oke nriarịa ka o siri mata ebe o ga-esi chọputa onye nwe nzoụkwu ahụ. Sitekwa n'aka ohu ọzọ o chupuru n'ihị ọrịa ekpenta ka o siri mata ụzọ o ga-esi jide ada eze bi na mmiri, onye nwe nzoụkwu ahụ. Tupu eze ahụ enweta ihe o choro, e mere ka o buru onye nwere obi ume ala. Site n'ozuzu e nyere ya, o bu onye mpako na onye na-ebuli onwe ya elu. O ji ukwu ya wee gakwuru ndi ohu ahụ o ga-anata enyemaka n'aka ha n'otu n'otu n'ebe o chupuru ha mgbe ha no na nsogbu. ọzọ bu na eze bi n'owuwa anyanwu ekweghi anabata ya. O wee site na nkuzi o nwerela banyere obi umeala wee riọ ma riọtuo eze ahụ. Eze (o gara ọlụ n'afọ lota n'afọ) ghotara mkpa o di mmadu iwetu onwe ya ala, ghotakwa na amamihe abughi ihe diiri naanị otu onye. A kuziri ya na o di mkpa ikpokota onye obula mgbe a choro itu alo obula dika na ikwunaibe nandi ohu iji tupa ezigbo alo. Nke a nyeere ya aka iji mata n'ime umu ya, nwa ya nke ga-anochite anya ya ma o nwuo. Ndi ohu ya nyere ya atumatu iji were nwachaputa otu n'ime umu ya, onye ga-anochite anya ya. Site n'atumatu ahụ o wee chọputa na nwa ya bu ọgu (bu diokpara) ga-anochite ya na o bughi Mgba.

Site n'akuko a, anyi ga-achoputa na ihe niile mere n'akwukwo agumagu a bu *Ala ABingo* nwere ike ime n'uanro, ebe ihe niile nwere ike ime eme. Ihe niile mere ebe a bu ihe na-eme n'akuko ifo. Adaeze bi n'ime osimiri Bingo; Eze *Ala Bingo* na-ebi n'ala na-ebikwa n'elu igwe. A kọwara ihe mere na o bu diokpara na-anochi nna ya.

N'*Elelia na Ihe O Mere*, anyi agutala ihe na-eme n'uanro na akuko njem na ihe egwu. D. N. Achara malitere agumagu a site n'iko etu Eze Amaghi Ihe oma siri choo iji agwo gbuo onye isi na-abia ario ya ihe. Agwo ahụ mechara tagbuo otu nwa nwoke eze ahụ mutara nke ziputara nkwenye ndi Igbo

na “ọ bịara egbu m ga-egbu onwe ya”. Eze Amaghị Ihe ọma kweere nwa ogbenye bụ Elelịa ọnya ọnwụ. Chineke wee si n’aka ụmụanụmanụ ọ na-emere ebere zọputa ya site n’ime ka ọ hụkwa kalari nwunye eze furu efu. Eze ziputakwara Elelịa ka ọ gaa luta ada Nwogo, ebe o chere na Elelịa ga-ezute ọnwụ ya n’ihi na o nwebeghi onye gara ebe ahụ were ndụ ya puta. Ndị niile Elelịa nyeere aka hụrụ na ije ahụ erighi isi ya. Ha nyeere ya aka mezue ihe Nwogo choro. N’ikpeazu Elelịa luru ada Nwogo. Mgbe Elelịa nwuru ụmunnunụ buuru ozu ya dika o kweburu ha na nkwa.

E lee anya n’akuko a, a ga-ahụ na ihe ndi mere na ya bụ ihe ndi nwere ike ime naanị n’ụwanro dika ọ na-adị n’akuko ifo. Odee weputakwara ihenkuzi e nwere n’akuko a dika o si adi n’akuko ifo – onye na-eme mma na-emere onwe ya, onye na-eme njọ na-emere onwe ya.

N’iduuazi abuo ndi a, a choputara na akuko di n’ime ha gbadoro ukwu n’akuko ifo. ọ di ka a ga-asị na D. N. Achara bu n’uche wee deere ndi e ji nwayo edubanye n’agumagu ederede, ndi naanị agumagu odinaala doru anya wee na-eduba ha n’agumagu ederede dika umuaka.

Setin

Nke a bụ ebe ihe noro mee na oge ihe mere. Ebe ihe ndi a e deputara noro mee bụ n’Ala Bingo bụ n’uwa mmadu na eluigwe. Emenyeonu (1978) kwara na ihe ndi mere n’uwa mmadu mere na mpaghara uzokoli, Ozuitem na Item. Dika o si kwuo mmereeme ndi niile bụ n’uzokoli, Ozuitem na Item ka ha noro mee, ebe ndi a maara nke oma, ma o sitere n’ebe ahụ banye n’uwanro. Akuko a di n’uzo abuo n’etu e si ko ya. Mmereeme niile di n’otu uzo bụ n’ala mmadu ebe n’akuku nke ozo burukwa n’uwanro ka ọ noro mejuputa”.

Nkwa Emenyeonu bụ ihe a na-eche na ọ jutara D. N. Achara n’ihi na ọ maara nke oma ma matakwa na ọ guru akwukwo n’uzokoli ma rukwaa oru na mpaghara ahụ. Anyi na-eche ma na-ekwu na ihe mere n’agumagu *Elelịa na Ihe O*

Mere bụ akukọ ụwanrọ nke nọrọ n'ụwanrọ mee. ọ bụ naanị n'ụwanrọ ka ihe ọbụla nwere ike imezu.

ozọ, ihe a korọ n'*Elelịa na Ihe O Mere* nọrọ na mpaghara Krọọsụ Riva mee. ọ bụ eziokwu na odee kowara na ihe ndị a mere na Krọọsụ Riva, ma ọtụtụ ihe mere ebe a apughị ime n'ụwa mmadụ. Ha bụ iduuzi a gbadoro ụkwụ n'akukọ ifo wee dee.

Isiokwu

Site n'ihe a gụtara n'*Ala Bingo*, D. N. Achara na-ezipụta na “obi ume ala dị nnukwu mkpa na ndụ mmadụ”, ma e wepụ mpako. E ji ụzọ siri ike wee kuziere Eze (ọ gara ọrụ n'afọ lōta n'afọ) na mpako anaghị enyere mmadụ aka kama obi ume ala na-eduga mmadụ na ndụ ọma. Eze ji nkuzi ahụ e nyere ya wee kpokọta ndị ezinaulọ ya, ha wee tūnyere ya alo ichọputa na ọ bụ diokpara ya bụ ọgụ ga-anọchite anya ya ma ọ nwuo. E leghị anya Achara choro iji akukọ a wee ziputa ihe kpatara diokpara ji anọchite anya nna ya n'ala Igbo. D. N. Achara gbakwasara ụkwụ n'akukọ ifo wee dee iduuzi a.

N'*Elelịa na Ihe O Mere*, odee weputara isiokwu ya nke ọma, o mere ka a ghọta na “onye mere ihe ọma meere onwe ya”. Nke a bụ nkuzi gbasara ime ezi omume oge niile, ka anyị wee gbanarị nsogbu n'ụdị ọbụla. “O nweghị omume ọjọọ na-agbanarị ntaramaahụhụ; n'aka nke ozọ, ezi omume ọbụla na-enwete ezigbo ịgwọọrụ”. Isiokwu a putara ihe na ndụ Eze Amaghị Ihe ọma na Elelịa. Elelịa natara ezigbo ụgwọọrụ n'ihhi obi ọma ya n'ebe ụmụanụmanụ na mmadụ ibe ya nọ, ebe Eze Amaghị Ihe ọma natara ntaramaahụhụ di egwu site n'agwọ di ndụ o kechiri ka ọ tagbuo onyeisi gaziri tagbuo otu nwa nwoke ọ mụtara. ọ bụ ụdị nkuzi a gbasara ezigbo omume a na-ahukari n'akukọ ifo ka D. N. Achara webatara n'*Elelịa na Ihe O Mere*. N'ezie, D. N. Achara gbasoro agumagu odinaala n'ihoro isiokwu agumagu ya abuo ndi a.

Agwa

N'akukọ ifo, a na-enwe mmadụ, ndị mmụọ, ụmụanụmanụ dika agwa ga. ọzọ, n'akukọ ndị a, a kpaghị oke n'etiti ụwa mmadụ, ụwa mmụọ na ụwa ụmụanụmanụ. Aha ha na-egosiputa agwa ha ozigbo. Achara kewara agwa ụzọ abụọ, agwa larịi na agwa nnwogharị, Foster (1927). Na nkọwa Foster, agwa larịi bụ agwa ndị ahụ anaghị agbanwo akparamagwa site na mmalite akukọ maobụ ejije ruo na njedebe ya. Ha anaghị abukebe isiagwa ma ọ bụ agwa dara ụda. Agwa nnwogharị bụ agwa ndị ahụ akparamagwa ha na-agbanwo agbanwo. Ha nwere ike ime ihe ịtunaanya. Ha bụ ndị nwere ọgụgụ isi nke na-enyere ha aka ichoputa ihe kwesiri ka ha mee n'ọnọdụ ọbula.

A bịa n'agwa dị n'*Ala Bingo* na *Elelịa na Ihe O Mere*, D. N. Achara gbakwasiri ukwụ n'agwa ndị na-adị n'akukọ ifo were webe agwa ha. O nyere otutu n'ime ha aha site n'akparamagwa ha. Iji maa atụ, n'*Ala Bingo*, a kporo Eze *Ala Bingo* (ọ gara ọlụ n'afọ lota n'afọ) n'ihị na ọ na-ebi n'ụwa n'okochi, na-ebi n'eluigwe n'udummiri. A kporo nwaagboghọ ahụ nwe nzokwu a hụrụ n'akukọ osimiri Bingo, Adaeze bi na mmiri n'ihị na o bi n'ime mmiri. Otu aka ahụ, e nwekwara Onye ukwu bi n'owuwa anyaanwu; onye ozuzụ aturu bi n'odidida anyaanwu. A kpokwara umu Eze Bingo "Mgba" na "ogu" dika akparamagwa ha siri di.

N'*Elelịa na Ihe O Mere*, a kporo Eze ahụ afọ tara mmiri, "Eze Amaghị Ihe oma" kpokwara Onye isi aha gbasoro onodu ya dika mmadụ. Agwa ndị ahụ nyeere Elelịa aka nwekwara aha site n'oru ha dika Anyaukwu (ọ na-ahụ ihe zoro ezo), Afọ-Afọ (o nwere nnukwu afọ o ji eri nnukwu nri), Nti Anunu (o nwere nti o ji anu obuladi ihe a ghara n'izu), Atimkpara (o toro nnukwu ogologo). Ihe ozọ D.N. Achara webatara n'Iduuzi ndi a dika o siri metuta agwa bu agwa ndi abughi mmadu, dika, umunnunu buuru ozu Elelịa na nnunu zoputara Elelịa n'aka Eze Amaghị Ihe oma site n'inyere ya aka chota kalari ahụ furu efu.

N'iga n'ihu, ọ buru na a gbakwasị ukwụ na nkọwa Foster (1927) were tulee agwa ndi di n'Iduuzi ndi a, a ga-

ahụkwa na ha dum bụcha agwa larii dika ndi na-adị n'akụkọ ifo ma e wepụ Elelịa, Eze Amaghị Ihe ọma na Eze ọ gara ọrụ n'Afọ lọta n'afọ.

Nkaasụsụ

N'Iduuazị abụọ ndi a, D.N.Achara gbasoro nka di icheiche e ji akọ akụkọ ifo. ọ malitere *Ala Bingo* n'usoro e si amalite akụkọ ifo ọbụla n'asụsụ Igbo,

“N'ala Bingo, otu onye di

ọ bu onye

nwere ike n'ebe

Ihe niile di....”

Nkaasụsụ a gbasoro n'ide akwụkwọ abụọ ndi a di mfe dika ọ na-adị n'akụkọ ifo iji hụ na onye ọbụla ma okenye ma ụmụaka ga-aghọta ihe e dere nke ọma ma nwee mmasi igurụ ya ruo n'ogwugwu.

Ihe Mmụta

Iduuazị a ji ihe mmụta were mechie dika o si adi n'akụkọ ifo. N'Iduuazị ndi a, e webatara akụkọ yaamere iji gosi etu ihe ụfọdụ na mmemme ụfọdụ siri malite na ndu ndi Igbo maobu n'elu ụwa.

N'*Elelịa na Ihe O mere*, nke bu ugwoorụ ihe ojoo bu ihe ojoo, na-egosiputa mkpa ọ di ka mmadu na-eme ihe ọma oge niile n'ihu na o nweghi ihe ojoo ọbụla agaghị eketa ntaramaahụhụ.

Onye mere ihe ọma mere onwe ya

Onye mere ihe ojoo mere onwe ya

A bịa n'*Ala Bingo*, o nyere nkuzi maka obiumeala ma nyekwa nkowa gbasara ihe ụfọdụ na-eme n'ụwa dika ihe mere ihu anyanwu ji adi ka aziza na ihe mere diokpara ji anochi nna ya ma ọ nwuo dika ọ di na ndu ndi Igbo.

Mkpokọta na Mmechi

N’Iduuazị abụọ ndị a anyị tulere, a hụrụ D.N. Achara dika odee jiri agumagu ọnu ọdinaala ọ kachasi akukọ ifo wee mere akorongwa. O dere Iduuazị ndị a na mmalite oge e sitere n’agumagu ọnu na-abanye n’agumagu ederede. ọrụ ndị a kuziiri anyị mmekorita di n’etiti agumagu ọnu na agumagu ederede. ọrụ abụọ ndị a kụrụ ike site n’agumagu ọnu ọdinaala dika ọ siri gbasaa isiokwu, setin, agwa, ndinaya, nkaasusu na ihe mmuta.

Anyị choputara na ọtutụ ndị odee ọzọ webatara agumagu ọnu ọdinaala n’agumagu ederede iduuazị ha n’uzọ di iche iche, dika T. U. Ubesie; *ukwa Ruo Oge na Juo Obinna*, Pita Nwana; *Omenuko*, J. U. T. Nzeako; *okukọ Agbasaa Okpesi na Juo Chi* nandị ọzọ ga. Ha niile webatara ejirimara agumagu ọnu ọdinaala dika ilu, ukabuilu, asinilu, akpaalaokwu, nhagide okwu, mmemmadu, mburu, ndika na ndi ọzọ ga.

ozọ, ndi odee agumagu Igbo na-ewebata ọdinaala ndi Igbo n’agumagu ha na-edede nke ha turu anya na ndi Igbo ga na-agu iji mata ihe ndi ha amaghi, cheta ihe ndi ha chefuru sizie n’uzọ di etu na-eche kwa omenaala na ọdinaala ha.

N’ikpeazu, ọdinaala ndi Igbo na agumagu ọnu ọdinaala bu a hughi ebule ma si elina dike n’edemede iduuazị Igbo e deerendi Igbo. Edemede a ziputara na iduuazị Igbo malitere ndi site n’agumagu ọnu ọdinaala Igbo.

Edensibia

Achara, D. N. (1933). *Ala Bingo*. Ibadan: Longman Group.

Achara, D. N. (1964). *Eleli na Ihe O Mere*. Ibadan: Longman.

Ekwealor, C. C. (1999). “Agumagu ọnu dika Akorongwa Iduuazị”. Akwukwo a guputara n’ogbakọ nkuzi otu SPILC chikobara na Ministri Keedukeshon na Steeti Anambara na 28th – 30th Epeel, 1999.

- Emenyonu, E. (1978). *The Rise of the Igbo Novel*. Ibadan: Ouford University Press.
- Finnegan, R. (1970). *Oral Literature in Africa*. London: o. U. P.
- Foster, E. M. (1927). *Aspects of the Novel*. Great Britain: Reaguine Books.
- Nwadike, I. U. (1993). *Nka na Usoro Nkuzi Igbo*. Nsukka: Ifunanya Press.
- Nwadike, I. U. (1998). "Imminent Death of Literature in Indegenous Languages", in *Daily Times* of 3rd March, 1998.
- Nwana, P. (1933). *Omenụkọ*. Onitsha: University Press